

„Támadt ebből égszakadás”

Csepregi
Zoltán

Luther visszatekintése első küzdelmeire 1545-ből

Bevezetés

Gyűjteményes Luther-kiadványok már 1518-tól kezdve megjelentek a könyvpiacra (1520-ig hét különböző kiadás), ám 1521-től abbamaradtak ezek az összkiadás-próbálkozások. A könyvkiadókat nem annyira a wormszi ediktum, még kevésbé a közönség érdektelensége tartotta vissza, inkább a művek nagy száma. Első katalógusuk (a *Verzeichniss*) 1528-ban jelent meg Wittenbergben, amely minden bizonnyal már egy tervezett összkiadás alapos előmunkálataként készült el. Ennek kibővített változata (a *Catalogus*) 1533-ban látott napvilágot Luther ajánlásával (LVM 7: 579–580. o.). Már itt találkozhatunk a később is visszatérő gondolattal: inkább olvasnák az emberek a Szentírást, mint az ő műveit, melyeket legfeljebb a történeti stúdiumok kedvéért érdemes elővenni.¹ Luther szerénykedését nem szabad teljesen komolyan venni, ez ugyanis a humanista ajánlások kötelező műfaji eleme, nemkülönben a „mindazonáltal haszonnal járna...” kezdetű fordulat is (uo. 579. o.). A műveinek címeit végignéző Lutherben tudatosul, milyen utat járt be, míg pápista szerzetesből emberi tekintélyeket megkérdőjelező reformátorrá lett, s ez az ellenfelei által gyakran szemére vetett átalakulás – úgy véli – olvasói számára is tanulságokkal szolgálhat. Ezt a gondolatot fejti ki azután a korai disputációk gyűjteményéhez (1538) írt ajánlásban: ne gondolja senki, hogy ő egy csapásra lett reformátor; régi irataiból éppen erőtlensége és gyarlósága lesz nyilvánvaló (uo. 619–622. o.).

Újabb lökést adott a wittenbergi összkiadás előkészületeinek az a hír, hogy a strassburgiak is megszerezték Luther hozzájárulását egy – soha meg nem valósuló – kiadáshoz. A wittenbergiek (a legnevesebb munkatárs Georg Rörer volt) két csoportra osztották az anyagot: külön sorozatot terveztek a német és külön a latin műveknek, leveleknek és dokumentumoknak (melyek nem kizárólag Luthertől származtak), inkább tematikus, mint időrendi felépítésben.

A német sorozat első kötete 1539-ben jelent meg. Asztali beszélgetéseiből kitűnik, hogy Luthert ez idő tájt ugyanaz a gondolat foglalkoztatta, amelyet az ajánlásban is kifejti: aggódik, hogy művei háttérbe szoríthatják a Szentírás olvasását, ahogy az egyházatyák könyvei tették ezt a régi egyházban.² Az ajánlás érdekes eszmefuttatással zárul: a szerző az olvasó figyelmébe ajánlja bibliamagyarázati módszerét, amelynek rövid összefoglalása három szó: *oratio, meditatio, tentatio* (imádság, elmélkedés, megpróbáltatás; lásd LVM 5: 18–22. o.). E módszer népszerűsítésével Luther más műveiben is

¹ Luther már 1527. március 21-én így írt Clemens Ursinusnak: „Könyveim katalógusa magamnak sincs meg, de a művek sem, mert azt szeretném, ha egyszerűen a Bibliát olvasnák ezek helyett.” LVM 7: 452. o.

² Az idevágó asztali beszélgetéseket (WA.TR 3797., 4025., 4029. sz.) 1538 áprilisa és októbere között jegyezték föl. Wolfgang Capitóhoz írott levelében (1537. július 9.) pedig egyenest Kronoszhoz hasonlítja magát Luther: legszívesebben minden művét lenyelné, nehogy „gyermekei” igazolják aggodalmát. LVM 7: 607–608. o.

találkozhatunk, itt viszont ő – meglepő módon – éppen saját műveinek ajánlásában buzdítja bibliaolvasásra az olvasót. Annyira azonban mégsem lóg a levegőben ez az oktatás, hisz Luther egykori írásaiban is annak látja a bizonyítékát, hogy hitre, ismeretre senki sem juthat szenvedések és kísértések nélkül.

A következő kötet (a latin sorozatból az első) már nem sokkal a reformátor halála előtt hagyta el a sajtót (1545).

Ennek ajánlása, jóllehet ugyanazt a gondolatot viszi tovább, mind terjedelmében, mind jelentőségében meghaladja a három korábit. A kutatók sokáig „önéletrajznak” tekintették, s éppen ezért is vezette felre mindazokat, akik nem ismerték föl: ajánlás akar lenni, semmi több.

Korai műveit újraolvasva (a kötet témája a búcsúvita és a Rómával való szembefordulás volt) Luther szembesülni kényszerült egykori tekintélytiszteelő magatartásával, s nehogy az olvasó ezt félreérthesse, magyarázatokat fűz a szöveghez. Ezzel a szándékkal egyébként már a korábbi ajánlásokban is találkozhattunk. A magyarázatok – a kötet tartalmához igazodva – az 1517 és 1519 közötti eseményeket idézik föl, ám nem kronologikusan, hanem a kötetbe felvett művek tematikus sorrendjében.

Bölcs Frigyes alakja például vissza-visszatér, sokszor anakronisztikusan, fittyet hányva az eseménytörténetre. Ennek az a magyarázata, hogy Luther úgy érezte, az írásokból nem derül ki, milyen szerepet játszott az elhunyt választófejedelem a reformáció történetében. Ezért kapcsol össze akár későbbi történeteket is, ha jellemzőnek tartja őket a fejedelem finom diplomáciai manővereire.³

A latin művekhez írt ajánlás legismertebb, sokáig vitatott értelmezésű szakasza Luther úgynevezett „toronyélményének” a leírása. Luther reformátori felismerésének ezt a döntő állomását a legújabb szakirodalom csak 1518-ra, a 95 tétel megszövegezésénél későbbre datálja, többek között ennek a beszámolóknak az alapján (ITZÉS 2013). A mai olvasó viszont akkor tesz

a legjobban, ha ezeket a sorokat nemcsak történeti beszámolóként olvassa, hanem – a szerző eredeti szándéka szerint – bizonyágtételként is.

A kezdeti eszmélődésére visszatekintő, működésével számot vető öreg reformátor vallomása ez kételyről, hitről, kísértésről, kegyelemről. Mondataival nem törekszik másra, mint hogy használjon, segítsen ifjabb olvasóinak. Ha sikerül lefejtenuk mondatairól a humanizmus toposzait, a kronológia szabad kezelését, és túltekinünk a szerző esetleges önigazoló igyekezetén, bizonyára kedvet kapunk a további olvasásra, éppen arra, amit Luther 450 évvel ezelőtt szívvel-lélekkel ajánlott.

A Catalogus 1533-as kiadásának címlapja

³ Ezt az 1545-ös visszatekintést egészíti ki tartalmilag a kicsit korábbi, *Wider Hans Worst* (Hurka Gyurka ellen) című gúnyirat (1541), amelynek célja kifejezetten a Bölcs Frigyeset érő rágalmak elhárítása és megcáfolása. WA 51: 538–546. o.

Martinus Luther ajánlása latin művei wittenbergi kiadásának első kötetéhez (1545)⁴

Martinus Luther köszönti az istenfélő olvasót.⁵ Sokáig keményen ellenálltam azoknak, akik a könyveimet, vagy jobban mondva éjszakai virrasztásaim zűrzavaros szüleményeit ki akarták adni. Egyrészt nem akartam a régiek munkáit az én újdonságaimmal eltorlaszolni, s az olvasót hátráltatni azok olvasásában. Másrészt Isten kegyelméből van most egy halom jó tankönyv, mindenekelőtt Philippus kiváló műve, a *Loci communes*,⁶ melyek segítségével a teológusok és a lelkészek színvonalasan és alaposan képezhetik magukat, hogy hatalmasan hirdessék az istenfélő tanítást (Tit 1,9); ráadásul a Szentírás is olvasható most szinte minden nyelven. Az én könyveim azonban kaotikus rendetlenségben születtek, ahogy az események sodra hozta kénytelen-kelletlen magával: „nyers kusza halmaz”.⁷ Nekem magamnak sem volna most könnyű rendbe szedni őket.

Ezen okok miatt kívántam, hogy összes könyvem feledésbe merüljön örökre, hogy maradjon hely a jobbak számára. De győzött végül azok erőszakossága és konok makacssága (Lk 11,8), akik napra nap rágták a fülem: ha életemben nem járulok hozzá könyveim kiadásához, halálom után mégis biztosan meg fogják jelentetni őket olyanok, akiknek halvány gőzük sem lesz már az események sorrendjéről és okairól, és így az eredeti rendetlenségből még további zűrzavarok támadnak... győzött hát erőszakosságuk, s beleegyeztem a kiadásba. Hozzájárult még ehhez méltóságos választófejedelmünk, János Frigyes kívánsága és parancsa is, aki szigorúan utasította a nyomdászokat, hogy lássanak munkához, sőt mielőbb fejezzék is be.⁸

De mindenekelőtt kérve kérem az istenfélő olvasót a mi Urunkért Jézus Krisztusért, hogy irataimat megértéssel, sőt mély szánalommal olvassa, tudván, hogy egykor én is szerzetes⁹ és elvakult pápista voltam. Mikor síkra szálltam ezért az ügyért,¹⁰ még annyira szédelegtem, sőt nyakig úsztam a pápa dogmaiban, hogy ha módom lett volna rá, vakbuzgóságomban ölni is kész lettem volna, vagy legalább egyetértőleg segédkeztem volna mindazok kiirtásában, akik a pápának akár egyetlen pontban is megtagadják az engedelmességet.

Ekkora Saul voltam én (ApCsel 7–9), olyan, mint még ma is sokan. Nem is olyan hidegen és fagyosan védtem a pápaságot, mint Eck és a hozzá hasonlók, akik szerintem inkább saját hasuk kedvéért védelmezik a pápát, mint-

” A kezdeti eszmélődésére visszatekintő, működésével számot vető öreg reformátor vallomása ez kételyről, hitről, kísértésről, kegyelemről. Mondataival nem törekszik másra, mint hogy használjon, segítsen ifjabb olvasóinak. Ha sikerül lefejtünk mondatairól a humanizmus toposzait, (...) és túltekintünk a szerző esetleges önigazoló igyekezetén, bizonyára kedvet kapunk a további olvasásra, éppen arra, amit Luther 450 évvel ezelőtt szívvel-lélekkel ajánlott. ”

⁴ M. Luther: *Tomus primus omnium operum*. Martinus Luther pio lectori s. WA 54: 179–187. o.

⁵ A fordítás során figyelembe vettem a Masznyik Endre (LM 1: 11–12. o.) és VIRÁG Jenő (1943, 4–5., 72–75. o.) által lefordított részleteket. A szövegközi bibliai utalások nem Luthertől, hanem a kiadótól, Otto Clementől származnak.

⁶ Philipp Melanchthon e műve volt az első evangélikus dogmatika (1521).

⁷ Ovidius: *Metamorphoses* 1,7. Ford. Devecseri Gábor.

⁸ János Frigyes (Bölcs Frigyes unokaöccse, 1532–1547 között szász választófejedelem) 1542 óta szorgalmazta a wittenbergi kiadás folytatását, s ugyancsak az ő ösztönzésére indult 1555-ben a jénai Luther-kiadás.

⁹ Luther 1505. július 17-én lépett be az erfurti ágostonos kolostorba, feltehetőleg a következő évben tett fogadalmat.

¹⁰ A búcsú kérdésében.

sem hogy ügyét szívükön viselnék.¹¹ Sőt meg vagyok róla győződve, hogy még ma is kinevetik a pápát, mint az epikureusok. Én viszont komolyan jártam el a dolgomban, merthogy iszonyúan rettegtem az ítélet napjától, mégis szívem mélyéből vágytam az üdvösség után.

Korábbi irataimat forgatva ezért meg fogod látni, milyen sok és fontos kérdésben engedtem nagy alázatosan a pápának, holott ezeket az engedményeket később a legborzasztóbb istenkáromlásnak tartottam, és a mai napig átkozom. Ezen tévedésemet (mint ellenségeim¹² gonoszul állítják: következetlenségemet) az időnek és tapasztalatlanságomnak tudd be hát, istenfélő olvasó! Kezdetben egyedül voltam, és az ilyen súlyos dolgok tárgyalásához bizonyára hiányzott belőlem mind a készség, mind a tudás. Ebbe a perpatvarba ugyanis egészen véletlenül, akaratom és igyekezetem ellenére pottyantam bele,¹³ Isten a tanúm!

1517-ben tehát, mikor vidékünkön árulták (akarom mondani: meghirdették) a búcsút¹⁴ rút nyereszkedés céljából, prédikátor voltam, a teológia ifjú doktora (így mondják ezt), és elkezdtem a nép lelkére beszélni,¹⁵ intve őket, hogy ne hallgassanak a búcsúárusok lármájára, jobb dolguk is van annál. Egészen biztos voltam benne, hogy ezekben a kérdésekben a pápára támaszkodhatom, akin akkoriban állhatatos bizalommal csüngtem, mivel rendeleteiben egyértelműen elítélte a quaeistorok (így nevezi a búcsúprédikátorokat) rámenősségét.

Nyomban írtam két levelet, az egyiket Albert¹⁶ mainzi érseknek,¹⁷ aki a búcsúból befolyó pénz felét kapta¹⁸ (akkor még nem tudtam, hogy a másik fele a pápáé), a másik levelet Hieronymus brandenburgi püspöknek, a „helyileg illetékes” főpásztornak, ahogy mondani szokták,¹⁹ és kértem őket, hogy fékezze meg a quaeistorok szegyéntelen istenkáromlását, de ők lenézték a szegény kis barátot. Ezt látván jelentettem meg a disputáció tételeit²⁰ és német prédikációm a búcsúról,²¹ majd valamivel később a Magyarázatokot,²² amelyekben – hogy tiszteletet tanúsítsak a pápa iránt – a búcsút ugyan nem ítéltem el mindenestül, ám a keresztény szeretetből fakadó jócselekedeteket ennél előbbre valóknak tartottam.²³

Támadt is ebből égszakadás, földindulás. Bevádolnak a pápánál,²⁴ beidéznek Rómába,²⁵ az egész pápaság felkel egy szál magam ellen. Ez 1518-ban volt, Miksa császár augsburgi birodalmi gyűlése idején.²⁶ Itt kereste föl a mél-

¹¹ Johann Eck (1486–1543) 1518 elején már a pápa védelmére kelt. Luther itt Eck és a Fuggerek szoros kapcsolatára céloz.

¹² Elsősorban Johannes Fabri (1478–1541, 1531-től bécsi püspök) és Johannes Cochlaeus (1479–1552).

¹³ Vö. LM 1: 35–41. o.

¹⁴ Johann Tetzel (1465–1519) 1517. január 22-én kapta megbízatását a Péter-búcsú meghirdetésére a magdeburgi érsekség területén.

¹⁵ Luther 1508-tól prédikált a kolostor kápolnájában, 1514-től pedig a városi templomban. Doktorrá 1512. október 19-én avatták. A búcsú kritikája 1516-tól jelenik meg igehirdetéseiben. LVM 6: 11–14. o.

¹⁶ Brandenburgi Albert (1490–1545) magdeburgi és mainzi érsek.

¹⁷ 1517. október 31-én. Magyarul: LVM 7: 64–66. o. Luther általában nem őrizte meg leveleinek másolatait, így ez az eset kivétel.

¹⁸ Hogy ebből fizesse meg a Rómának járó 21 000 dukátot az engedélyért, amellyel a Szentszék hozzájárult, hogy magdeburgi érseksége mellé Albert a mainzi érsekséget is megkaparintsa.

¹⁹ A Hieronymus Schulzhoz (†1522) írt levél nem maradt fenn.

²⁰ A 95 tétel fordítása: LM 1: 17–27. o. Luther egy a pápának írt könyvajánlásában hangsúlyozza, hogy tételeit szűk körben terjesztette, a nyomtatásban történt megjelenés őt magát is meglepte (LM 1: 40. o.).

²¹ *Sermo a búcsúról és a kegyelemről* (1518 márciusa): LVM 6: 61–66. o.

²² A 95 tétel magyarázatának (1518 nyara) fordítása: LM 1: 42–225. o.

²³ Lásd 41–45. tétel: LM 1: 21–22., 170–174. o.

²⁴ X. Leó római pápa (1513–1521). Albert 1517 novemberében, a domonkosok 1518 januárjában vádolták be Luthert.

²⁵ Az idézés 1518. augusztus 7-én érkezett Wittenbergbe.

²⁶ Az I. (Habsburg) Miksa német-római császár (1486–1519) által összehívott birodalmi gyűlés júliusban kezdődött. Az eljárás Luther ügyében már ezt megelőzően megindult Rómában.

tóságos választófejedelem, Frigyes szász herceg²⁷ a pápa követét, Cajetanus bíborost,²⁸ s elérte nála, hogy ne kelljen Rómába mennem, hanem ő maga hallgasson ki engem, s ügyemet megvizsgálva intézkedjék. Nem sokkal ezután a gyűlés feloszlott.²⁹

Eközben már egész Németország belefáradt a római semmirekellők fosztogatásába, kalmárkodásába és vég nélküli szemfényvesztésébe,³⁰ ezért feszülten várta, mi lesz a kimenetele az ügyeknek, ekkora fába ugyanis eddig egyetlen püspök vagy teológus sem merete vágni a fejszéjét. A közvélemény mindenesetre az én pártomat fogta, hiszen mindenki torkig volt a romanisták mesterkedéseivel, amelyek akkor az egész világot gúzsba kötötték.

Elgyalogoltam tehát Augsburgba mint szegény szerzetes,³¹ Frigyes választófejedelem pénzbeli segítségével³² s ajánlóleveleivel, amelyeket a városi tanácsnak s más derék embereknek címzett. Három napot töltöttem ott, mielőtt a bíboros elé járultam volna, mert az én jóembereim visszatartottak, s minden igyekezetükkel lebeszéltek arról, hogy császári menlevél nélkül felkeressem a kardinálist, jóllehet ő naponta elküldött értem. Ez a küldönc³³ eléggé terhemre volt: csak vonjam vissza, s minden rendben lesz – hajtogatta. „Ám nagy ügy ez, szövevényes...”³⁴

Harmadnap végül³⁵ megérkezvén, kérdőre vont, miért nem járulok a bíboros elé, holott az a legjobb indulattal vár rám. Válaszoltam, hogy engedelmeskednem kell azon kiváló férfiak tanácsának, akiknek Frigyes választófejedelem a figyelmébe ajánlott, ők pedig azt tanácsolják, hogy semmiképp se menjek császári védelem vagy menlevél nélkül a bíboroshoz, ám ha ezt megkapom (tárgyaltak már ugyanis róla a császári tanáccsal), hamarosan elébe járulok. Ezen ő felindult: „Micsoda? – mondta. – Azt hiszed, Frigyes választófejedelem fegyvert fog miattad?” „Ezt egyáltalán nem szeretném” – mondtam. „És hol találsz szállást magadnak?” „A szabad ég alatt” – válaszoltam. Erre ő: „Mit tennél, ha hatalmadban volnának a pápa és a bíborosok?” „Minden tiszteletet megadnék nekik” – mondtam. Ekkor ő olaszos kézmozdulattal³⁶ ennyit szólott: „Hm”, majd eltávozott, s többé nem tért vissza.

Még aznap hírül adta a császári tanács a kardinálisnak, hogy megkaptam a császári védelmet, azaz a menleve-

” Eközben már egész Németország belefáradt a római semmirekellők fosztogatásába, kalmárkodásába és vég nélküli szemfényvesztésébe, ezért feszülten várta, mi lesz a kimenetele az ügyeknek, ekkora fába ugyanis eddig egyetlen püspök vagy teológus sem merete vágni a fejszéjét. A közvélemény mindenesetre az én pártomat fogta, hiszen mindenki torkig volt a romanisták mesterkedéseivel, amelyek akkor az egész világot gúzsba kötötték. ”

²⁷ III. (Bölcs) Frigyes szász választófejedelem (1486–1525) már 1518 márciusában kijelentette, hogy nem engedi Luthert Rómába.

²⁸ Tomasso de Vio (1469–1534) szülőhelye után a Cajetanus nevet vette fel.

²⁹ 1518. szeptember 22-én.

³⁰ Ezek a sérelmek (*gravamina nationis Germaniae*) a birodalmi gyűléseken is napirendre kerültek.

³¹ A rendi előírásokat követve, amelyek – kolduló rendhez méltóan – tiltották a lovaglást és a cicomát. LVM 8: 593. o.

³² Luther 20 aranyat kapott útravalóul.

³³ Urbano de Serralonga. LVM 7: 85., 112. o.

³⁴ „...s én most épp csak fő vonalát vázolva mesélem.” Vergilius: *Aeneis* 1,341–342. Ford. Lakatos István.

³⁵ Luther október 7-én érkezett a városba, s másnap jelezte jöttét a bíborosnak. Ennek küldönce 9-étől 11-éig próbált közvetíteni közöttük. Az alábbi beszélgetés tehát 11-én hangzott el. Luther kihallgatása Cajetanus előtt – már a menlevél birtokában – 12-étől 14-éig tartott. Vö. LVM 8: 455., 593–594. o.

³⁶ Valószínűleg a középső ujját mutatta. Ezt az obszcén mozdulatot már a római császárkor szatirikus költői is említik. Egy német itt helyett „fügét mutatott” volna.

let, egyúttal figyelmeztette, hogy nem alkalmazhat erőszakot velem szemben. Erre ő állítólag így reagált: „Jól van, úgysis azt fogom tenni, ami a dolgom.” Így indult az egész perpatvar, a többi mind elolvasható az alábbi iratokban.³⁷

Ugyanezen évben hívta meg ide Frigyes választófejedelem Philippus Melanchthon magisztert³⁸ a görög nyelv tanárának, kétségkívül azzal a céllal, hogy a teológiában is munkatársam legyen. Mert hogy mit munkált az Úr ezen eszközével – nemcsak a nyelvek terén, hanem a teológiában is –, elegendő tanúságot szolgáltatnak erről az ő művei, bárhog is tájékozik a sátán összes csatlósával.

A következő évben, 1519 februárjában³⁹ elhunyt Miksa császár, s a birodalmi jog értelmében Frigyes herceg lett a kormányzó.⁴⁰ Egy időre alábbhagyott ekkor a vihar dühe, s lassanként elharapódzott a pápai mennykővel – azaz kiközösítéssel – szembeni közöny. Amikor ugyanis Eck és Caracciolo⁴¹ meghozták Rómából a Luthert sújtó bullát,⁴² és kihírdették, az előbbi itt, a másik Frigyes hercegnek Kölnben, aki ott éppen a frissen választott Károly császárt⁴³ fogadta a többi fejedelemmel, a választófejedelmet ez igen kihozta a sodrából, és keményen, keresetlen szavakkal lehordta a széltoló pápistát, hogy Eckkel együtt a távollétében földúlták az ő és János öccse⁴⁴ tartományát, s olyan nagyszerűen kiosztotta őket, hogy pirulva somfordáltak el tőle. A választófejedelem hihetetlen éles eszével átlátta a római udvar fondorlatait, és mesterien tudott bánni ellenfeivel. Finom szimatával ugyanis sokkal előbb kiszagolt mindent, mint hogy a rómaiak remélhették vagy sejtették volna.

Felhagytak hát végre azzal, hogy megkörnyékezzék őt. Hiszen az ún. aranyrózsát (mit X. Leó küldött neki ugyanebben az évben) sem méltatta különösebb megbecsülésre, sőt gúnyt űzött belőle,⁴⁵ így a romanisták kénytelen-kelletlen csődöt mondtak igyekezetükkel, hogy behálózzanak egy ilyen derék fejedelmet. A választófejedelem védőszárnyai alatt pedig szépen növekedett az evangélium, és széltében-hosszában terjedt. Az ő tekintélye sokakra nagy hatással volt, mivel közismert bölcsessége és tájékozottsága miatt senki előtt nem kerülhetett abba a gyanúba (irigyeit leszámítva), hogy eretnkséget támogat és eretnekeket védelmez. Ez a körülmény igen nagy kárt okozott a pápaságnak.

Ugyanezen évben volt a lipcsei disputa,⁴⁶ melyre Eck kettőnket hívott ki, Karlstadtot⁴⁷ és engem, de én többszöri kérésemre sem kaptam meg György hercegtől a menlevelet,⁴⁸ úgyhogy nem vitatkozóként, csupán nézőként

³⁷ *Acta Augustana*. Magyarul: LM 1: 287–303. o.

³⁸ Melanchthon (1497–1560) júliusban kapta kézhez Tübingenben a kinevezést, s augusztus 29-én tartotta székfoglaló előadását Wittenbergben.

³⁹ Valójában január 12-én.

⁴⁰ IV. Károly császár aranybullája (1356) a szász választófejedelmet és a rajnai palotagrófot rendeli kormányzókul a birodalom két felén az esedékes császárválasztásig.

⁴¹ Marino Caracciolo (1468–1538) pápai nuncius.

⁴² *Exsurge Domine*, 1520. június 15. Magyarul: LM 2: 241–259. o.

⁴³ V. Károly német-római császár (1519–1556). Mivel már egy évvel a pápai bulla kibocsátása előtt megválasztották, az alábbi történet anakronizmusa nyilvánvaló. Luthernek nem is az események ismertetése itt a célja, hanem a választófejedelem jellemzése.

⁴⁴ Állhatatos János későbbi szász választófejedelem (1525–1532).

⁴⁵ A választófejedelem nem személyesen vette át a kitüntetést, csupán két tanácsosát küldte érte (1519. szeptember 25.). Az aranyrózsa balzsammal töltött kehely, amelyet a pápa Laetare vasárnapján szentel fel.

⁴⁶ 1519. június 27. – július 15. LVM 7: 150–156. o.

⁴⁷ Andreas Bodenstein, szülővárosa után Karlstadtnek nevezett wittenbergi professzor (1480–1541). A kihívás eredetileg Luthernek szólt, ám Karlstadt is megtámadva érezte magát, így felvette a kesztyűt.

⁴⁸ (Szakállas) György szász herceg (1500–1539) Lipcsében és az ország déli részén uralkodott. Kezdetben rokonszenvezett Lutherrel, ám attól kezdve, hogy a reformátor Lipcsében védelmébe vette Husz tanait, legádázabb ellenfelévé vált.

érkeztem Lipschébe Karlstadt menlevelének a védelme alatt. Hogy ki áskálódott ellenem, nem tudom,⁴⁹ mert György herceg ekkor még nem volt ellenséges velem szemben, ebben biztos vagyok.

Eck itt felkeresett a szállásomon azzal, hogy hallotta, meghátrálok a vita elől. „Hogyan vitatkozhatnék, ha egyszer képtelen vagyok kieszközölni György hercegnél a menlevelet?” – válaszoltam. Erre ő: „Ha veled nem vitatkozhatom, Karlstadttal sem állok ki, hiszen miattad jöttem ide. És ha megszerzem számodra a menlevelet? Akkor vállalod?” „Szerezd meg – mondtam –, legyen kívánságod szerint!” Eltávozott, s hamarosan kézhez kaptam a menlevelet, s ezzel a lehetőséget, hogy részt vegyek a vitában.

Ezt Eck a biztos győzelem s az ezzel járó dicsőség tudatában tette, mivel egyik tézisemben tagadtam, hogy a pápa isteni jogon feje az egyháznak.⁵⁰ Itt tágas tér nyílt előtte, s kiváló alkalmat adódott, hogy behízelegje magát, s hálára kötelezze a pápát, engem pedig gyűlölet és irigység tárgyává tegyen. Ezt az egész vita során nagy igyekezettel meg is valósította, ám sem a saját tételeit nem sikerült bizonyítania, sem az enyéimet cáfolnia, úgyhogy maga György herceg mondta kettőnknek egyszer reggeli közben: „Akár emberi, akár isteni jogon, mégiscsak pápa a pápa.” Ezt a megjegyzést pedig csakis az én érveim hatására tehette, különben egy az egyben Ecknek adott volna igazat.

És ezen az eseten figyelj meg, vagy akár az én példámon, mennyire nehéz kikecmeregni és kivergődni azokból a tévedésekből, melyeket az egész világ példája erősített meg, s melyek a régi megszokás folytán mintegy természetünké váltak. Mennyire igaz a mondás: szokásainak rabja az ember, vagy: a megszokás második természetünk!⁵¹ Milyen bölcsen írja továbbá Ágoston: „Mert a szokásnak nem szegültem ellene, végül szükségszerűséggé változott.”⁵²

Én, ki igen szorgalmasan olvastam a Szentírást magam és mások épülésére, s akkor már hét éve nyilvánosan magyaráztam,⁵³ úgyhogy szinte az egészet betéve tudtam, s belőle merítettem a Krisztus-hit lényegét, ti. hogy nem cselekedeteinknek köszönhetően, hanem Krisztusba vetett hitünk által nyerünk igazságot és üdvösséget, végül pedig az említett tételt, hogy a pápa nem isteni jogon feje az egyháznak, vitában védtem meg, azt azonban, ami ebből logikusan következik, nem láttam: ti. hogy a pápa szükségképpen az ördögtől ered.⁵⁴ Mert ami nem Istentől származik, annak az ördögtől kell lennie.

Annyira elfogódott voltam – mint mondtam – mind az anyaszentegyház híretől és nevétől, mind tulajdon megszokásom folytán, hogy a pápát elismertem emberi jogon, pedig ez, ha nem támaszkodik isteni tekintélyre, hazug és az ördög találmánya. Hiszen szüleinknek és tanítóinknak sem azért engedelmeskedünk, mert ezt ők maguk írják elő, hanem azért, mert ez Isten akarata (1Pt 2,13). Ez a magyarázata annak, hogy türelmesebben viselem el azokat, akik konokul ragaszkodnak a pápasághoz, különösen, ha bibliai könyveket nem olvastak, vagy még világiakat sem, mivel én is, holott annyi éven át szorgalmasan olvastam a Bibliát, ugyanilyen makacssággal kapaszkodtam a pápába.

1519-ben küldte X. Leó – mint mondtam – a rózsát Karl von Miltitz útján, aki sokáig tárgyalt velem, hogy kibéküljek a pápával.⁵⁵ 70 apostoli breve⁵⁶ volt nála, hogy ha Frigyes választófejedelem kiad neki, ahogyan a pápa ezt a rózsá révén elérni remélte, akkor minden városban kitűzhessen egyet, s biztonságban vihessen magával Rómába.

⁴⁹ Luther részvételét a lipcsei teológiai kar, kiváltképpen az egyetem rektora igyekezett megakadályozni.

⁵⁰ Luther 13 tételét s azok magyarázatait lásd LM 1: 340–342., 349–372. o.

⁵¹ Cicero: *De finibus* 5,25,74.

⁵² *Confessiones* 8,5,10. Augustinus 1974, 223. o.

⁵³ Előadói tevékenységét 1513-ban a zsoldárokkal kezdhette Luther.

⁵⁴ Luther már 1518. december 18-án úgy nyilatkozott, hogy az Antikrisztus a római udvarban trónol, ám csak 1520. február 24-én azonosította magát a pápával.

⁵⁵ Miltitz pápai kamarás (1490–1529) 1519. január 4. és 6. között tárgyalt Lutherrel Altenburgban, Spalatin házában. LVM 7: 136. o.

⁵⁶ Pápai rendelet (szemben az ünnepélyesebb bullával) egyszerű irat formájában.

E tervét Miltitz nyíltan fölfedte előttem: „Martinus, azt hittem, hogy valami agg teológus vagy, aki a kemencesutban üldögélve tanakodik magában, most pedig egy ifjú és egészséges embert látok magam előtt. 25 ezer fegyveressel sem vállalkoznék arra, hogy Rómába vigyelek. Útközben ugyanis kikérdeztem az embereket, mi a véleményük rólad, s lám, ahol egy a pápa híve volt, ott hárman a te pártodat fogták a pápa ellenében.” Az meg tényleg mulatságos volt, hogy az öregasszonyokat és a kislányokat is kérdezgette a szállásán, hogy mit gondolnak a római Szentszékről. Azok meg nem ismerve ezt a kifejezést, holmi ülőkére gondoltak, s így feleltek: „Honnan tudhatnánk, milyen székek vannak Rómában, fa- vagy kőbútorok?”

Kérte tehát, hogy arra törekedjem, ami a békét szolgálja, maga pedig mindent megtesz, hogy a pápa is ugyanígy járjon el. Szívesen meg is ígértem, hogy készséggel megteszek mindent, amire csak lelkiismeretem vagy az igazság sérelme nélkül képes vagyok, hiszen békeszerető és békességre igyekvő ember vagyok, ebbe a perpatvarba is csak erőszakkal ráncigáltak bele, s kényszerűségből tettem mindazt, amit tettem. Nem én tehetek róla.⁵⁷

Magához hívatta⁵⁸ továbbá Miltitz a Domonkos-rendi Johann Tetzelt,⁵⁹ aki elsősorban felelős volt az egész tragédiáért, s olyan pápai dorgálásban részesítette, hogy ez, ki addig mindenki réme s rettenthetetlen vádaskodó volt, teljesen megtört, ettől kezdve már csak egyre sorvadt, végül elemészttette a bánat. Mihelyt értesültem erről, még halála előtt egy baráti levélben vigasztaltam, biztattam, hogy szedje össze magát, s ne gondoljon rám félelemmel, ám feltehetőleg a lelkiismeret-furdalásba s a pápai kegy elvesztésébe belehalt.⁶⁰

Karl von Miltitz kudarcot vallott, terve meghiúsult. Szerintem ha a mainzi érsek már az elején, mikor figyelmeztettem, azután a pápa, mielőtt meghallgatásom nélkül elítélt és bulláival mennydörgött, ugyanezt a tervet követték volna, melyet Miltitz már túl későn kovácsolt, s rögtön megfékeztek volna Tetzelt tombolását, akkor nem került volna sor ilyen perpatvarra. Egyedül a mainzi érsek tehet erről, akit bölcsessége és ravaszsága cserbenhagyott, mikor a számat be akarta fogni, s a búcsúkon szerzett pénzét zsebre vágni. Most már hiába a fejtörés, hiába az erőfeszítés. Az Úr felébredt, és ítéletre hívja a népeket (Dán 9,14; Ézs 3,13). Meg is ölhetnek akár, mégsem érnék el, amit kívánnak. Sőt még kevésbé érnék el holtunkban, mint életünkben.⁶¹ Néhányuk, kiknek nem teljesen dugult el az orra, már szimatolja is ezt valamennyire.

Közben már – még ebben az évben – újra nekiláttam a zsolnárok magyarázásának,⁶² abban bízva, hogy Szent Pál Római és Galata levele, valamint a Zsidókhoz írt levél iskolai előadása után⁶³ ezt már nagyobb gyakorlattal teszem. Valami egészen különös égő vágyakozás fogott el, hogy Pál apostol Római levelét megértsem. Ennek azonban akadályja volt. A világért sem szívem vérenek a hidegsége, hanem egy igehely, mégpedig az 1. részben: „mert Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki benne” (Róm 1,17). Gyűlöltem ugyanis ezt a szót: „Isten igazsága”, mivel – az összes tanító szokása és szóhasználata szerint – azt tanultam, hogy ezt filozófiai értelemben kell venni mint ún. formális vagy aktív igazságot, mely szerint Isten igaz, és amellyel megbünteti a bűnösöket és a nem igazakat.

Én pedig az igaz és bűnösöket büntető Istent nem szerettem, sőt ellensége voltam neki. Bármennyire kifogástalan volt ugyanis mindenkor szerzetesi életem, Isten előtt bűnösnek éreztem magam, lelkiismeretem állandóan háborgott, és semmiképpen nem tudtam abban bizakodni, hogy elégtételeim kiengesztelik őt. Így én haragudtam Istenre, s ha

⁵⁷ Luther nyilatkozatát lásd LM 1: 313–319. o.

⁵⁸ 1519. január 20-án Lipcsében. LVM 7: 141. o.

⁵⁹ Johann Tetzel (1465–1519).

⁶⁰ 1519. augusztus 11-én a lipcsei domonkos kolostorban.

⁶¹ Luther a következőképp fogalmazta meg tulajdon sírfeliratát: „Éltem dögvész volt, de halálom döf le, te pápa!” (Pestis eram vivens, moriens ero mors tua, papa.) LVM 8: 386. o.

⁶² Első zsolnárelőadásait (*Dictata super Psalterium*, WA 55/III.) Luther 1513 augusztusától 1515 októberéig tartotta. A második előadásorozat (*Operationes in Psalmis*, WA 5) 1518 őszén kezdődött.

⁶³ Ezt a három levelet Luther 1515 őszétől 1518 húsvétjáig magyarázta (WA 56–57).

nem is volt bennem hallgatag káromlás, nagyon erősen zúgolódtam Isten ellen. Ezt mondtam: Hát nem elég, hogy a nyomorult és örökre elkárhozott bűnösöket az eredendő bűn következtében mindenféle baj terheli a Tízparancsolat törvénye által – nem, ez az Isten az evangéliummal a régi szenvedésre új szenvedést halmoz (Jer 45,3), és az evangéliumban is az ő félelmetes igazságát és haragját tárja fel! Így toporzékoltam, dühös, felzaklatott lélekkel, és az idézett íráshelynél kíméletlenül viaskodtam Pállal; emésztő vágy égetett, hogy megtudjam, mit is akar itt Szent Pál.

Ez mindaddig tartott, míg végül hosszú napokon és éjszakákon át tépelődvén (Zsolt 1,2) Isten kegyelméből felfigyeltem az igék összefüggésére. Éspedig: „...mert Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki benne... ahogyan meg van írva: »Az igaz ember pedig hitből fog élni.«” Ekkor Isten igazságát úgy kezdtem értelmezni, mint azt az igazságot, melyben az igaz ember Isten ajándéka folytán él, mégpedig hitből. Most kezdtem megérteni, hogy ennek az igének: „Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki az evangéliumban”, az az értelme, hogy ti. ez az igazság elfogadott (passzív) igazság, mellyel minket a kegyelmes Isten igazzá tesz a hit által, amint megíratott: „Az igaz ember pedig hitből fog élni.”

Ekkor úgy éreztem, mintha teljesen újjászülettem volna, s mintha tárt kapukon magába az Édenkertbe léptem volna be. A teljes Szentírás azon nyomban más arcát fordította felém. Ezután emlékezetből átfutottam az egész Szentírást, és összegyűjtöttem az idevágó egyéb kifejezéseket is. Így például „Isten munkája”, azaz az a munka, amelyet Isten véghezvisz bennünk; „Isten ereje”, amellyel ő minket megerősít; „Isten bölcsessége”, mellyel ő minket bölccsé tesz; „Isten erőssége”, „Isten üdvössége”, „Isten dicsősége”.

Amennyire előzőleg az „Isten igazsága” kifejezést gyűlöltem, annyira nagy lett most az a szeretet, mellyel ezt az én legkedvesebb ígémet magasztaltam. Így Pálnak ez a mondása számomra valóban az Édenkert kapujává lett. Később olvastam Ágostonnak A lélek és a betű című könyvét, melyben várakozásom ellenére azt találtam, hogy „Isten igazságát” ő is hasonlóan értelmezi, ti. annak az igazságnak, mellyel Isten ruház fel bennünket, amikor megigazít minket.⁶⁴ Ő ugyan ezt nem részletezi, és Krisztus igazságának nekünk ajándékozásáról nem mond meg mindent világosan, mégis azt akarja, hogy Isten igazságát olyan igazságként tanítsák, amellyel mi igazakká tétetünk.

Ezekkel a felismerésekkel magamat már jobban felvértezve kezdtem hozzá másodszor a zoltármagyarázatokhoz, s munkám egy nagy kommentárhoz vezetett volna, ha nem kellett volna a megkezdett művet újfent félbehagynom,⁶⁵ mikor a következő évben V. Károly császár birodalmi gyűlése Wormsba szólított.⁶⁶

Ezeket pedig, kedves olvasó, azért mondom el, hogy mikor irataimat olvasod, ne felejtse el, hogy én is – mint az imént mondtam – azok közül való vagyok, akik, mint Ágoston írja magáról, írás és tanítás közben haladtak előre,⁶⁷ és nem azok közül, akik senkiből hirtelen a legnagyobbak lettek, holott valójában továbbra is senkik, nem dolgoztak, nem próbáltak, nem tapasztaltak, ám egyszerűen azt hiszik, hogy a Szentírás egész lelkét első tekintetre kimerítik.

Eddig, 1520–21-ig húzódtott a búcsúk ügye, ezt követik a szentséggyűlölők⁶⁸ és az anabaptisták dolgai, melyekhez a további kötetekben fűzök majd előszót, ha még élek.⁶⁹

⁶⁴ *De spiritu et littera* 9,15 (PL 44: 1841,209).

⁶⁵ Az utolsóként elkészült (sajtó alá rendezett) magyarázat a 22. zoltáré.

⁶⁶ A császár már 1520-ban felszólította Bölc Frigyet, hogy Luthert is hozza magával a birodalmi gyűlésre, de a választófejedelem ezt elutasította. Erre Károly 1521. március 6-án közvetlenül a reformátort idézte meg, aki április 2-án hagyta el Wittenberget.

⁶⁷ *De octo Dulciti quaestionibus* 3,3 (PL 40: 160). Vö. LVM 7: 580. o.

⁶⁸ A szakramentárius szakszót, amely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwinglianizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítőteológiák) ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

⁶⁹ Luther itt a német művek wittenbergi kiadásának második kötetére gondolt, amely már nyomdában volt, amikor meghalt (1548-ban jelent meg).

Élj boldogul az Úrban, kedves olvasó, és imádkozzál, hogy az ige terjedjen és ellenálljon a Sátánnak, mert hatalmas és gonosz ő, most is kegyetlenül dühöng, mivel tudja, hogy napjai meg vannak számlálva (Jel 12,12), s veszélyben forog helytartójának, a pápának birodalma. Isten pedig erősítse meg bennünk az ő munkáját, s végezze el, amit elkezdett bennünk (Fil 1,6) az ő dicsőségére. Ámen.

1545. március 5-én.

Bibliográfia

Rövidítések

LM = D. LUTHER Márton: *Művei*. Szerk. Masznyik Endre. 1–6. köt. Wigand, Budapest–Pozsony, 1904–1917.

LVM = *Luther válogatott művei*. 5–8. köt. Luther, Budapest, 2011–2015.

PL = *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. Accurante J[agues]-P[aul] MIGNE. 1–221. köt. Migne, Lutetiae Parisiorum, 1841–1864.

WA = LUTHER, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe* („Weimarer Ausgabe”). 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.

WA.TR = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden*. 1–6. köt. Böhlau, Weimar, 1912–1921.

Hivatkozott művek

AUGUSTINUS: *Vallomások*. Ford. Városi István. Budapest, 1974.

ITTZÉS GÁBOR 2013. Megtért-e Luther 1517 előtt? A „toronyélmény” mint reformációtörténeti probléma. In: Déri Balázs (szerk.): *Conversio. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22–23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai*. ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest. (Hagion Könyvek 1.) 369–380. o.

VIRÁG Jenő 1943. *Dr. Luther Márton önmagáról*. 2. kiad. Budapest.

Csepregi Zoltán 1988-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen latin–ógörög szakon, 1994-ben az Evangélikus Teológiai Akadémián lelkész szakon, majd 1998-ban a József Attila Tudományegyetem irodalomtudományi doktori programjában. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem Egyháztörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA doktora, a korai újkor protestáns mozgalmak kutatója.